

RĂZVAN PERȘA

**NATURA CANOANELOR ȘI
PRINCIPIILE DE INTERPRETARE A LOR
ÎN DREPTUL CANONIC ORTODOX
AL SECOLELOR XIX-XX**

PRESA UNIVERSITARĂ CLUJEANĂ

2021

CUPRINS

PREFAȚĂ.....	11
INTRODUCERE.....	17

CAPITOLUL I. NATURA ȘI DEFINIREA „DREPTULUI CANONIC” ORTODOX ÎN PRINCIPALELE MANUALE ȘI LUCRĂRI ALE SECOLELOR XIX-XX 23

1.1. NATURA DREPTULUI BISERICESC ȘI A DREPTULUI CANONIC ÎN GÂNDIREA TEOLOGILOR ROMÂNI.....	25
1.1.1. NATURA DREPTULUI CANONIC ȘI A CANOANELOR ÎN OPERA SFÂNTULUI ANDREI ȘAGUNA, MITROPOLITUL ARDEALULUI.....	26
1.1.2. ELEMENTE FUNDAMENTALE DE DREPT CANONIC LA PROF. CONSTANTIN CLEMENTIE POPOVICI.....	44
1.1.3. ELEMENTE FUNDAMENTALE DE DREPT CANONIC ÎN MANUALUL LUI VASILE POCITAN.....	50
1.1.4. DEFINIREA DREPTULUI BISERICESC ÎN OPERA LUI CONSTANTIN ERBICEANU.....	54
1.1.5. ELEMENTE FUNDAMENTALE DE DREPT CANONIC ÎN MANUALELE PROFESORULUI DIMITRIE BOROIANU.....	57
1.1.6. ELEMENTE FUNDAMENTALE DE DREPT CANONIC ÎN OPERA PR. PROF. VALERIAN ȘESAN.....	60
1.1.7. DEFINIREA DREPTULUI BISERICESC ÎN OPERA PROFESORILOR: VALERIU MOLDOVAN, VASILE SAVA ȘI LAZĂR IACOB.....	63
1.1.8. DEFINIREA DREPTULUI CANONIC ORTODOX ÎN OPERA LUI NICOLAE POPOVICI.....	67
1.1.9. NATURA DREPTULUI BISERICESC ÎN OPERA LUI IORGU IVAN.....	69
1.1.10. NATURA DREPTULUI BISERICESC ȘI A CANOANELOR ÎN OPERA PR. PROF. DR. LIVIU STAN.....	71
1.1.11. NATURA DREPTULUI CANONIC ÎN LUCRĂRILE LUI IOAN FLOCA.....	98
1.1.12. REPERCUSIUNI ALE DIVIZĂRII ȘI ÎNȚELEGERII SOCIOLOGICE A DREPTULUI BISERICESC ÎN ABORDĂRILE CANONICE ALE SECOLELOR XIX-XX ÎN TEOLOGIA ROMÂNEASCĂ.....	99

1.2. NATURA DREPTULUI CANONIC ÎN GÂNDIREA TEOLOGILOR ȘI CANONIȘTILOR RUȘI AI SECOLULUI AL XIX-LEA	105
1.3. NATURA DREPTULUI CANONIC ÎN GÂNDIREA TEOLOGILOR GRECI AI SECOLELOR XIX-XX.....	111
1.4. NATURA DREPTULUI CANONIC ÎN GÂNDIREA TEOLOGICĂ SÂRBESCĂ	118
1.4.1. ELEMENTE FUNDAMENTALE DE GÂNDIRE CANONICĂ ÎN OPERA LUI NICODIM MILAȘ	118
1.5. CÂTEVA INFLUENȚE CATOLICE ȘI PROTESTANTE ÎN DREPTUL BISERICESC ORTO- DOX AL SECOLELOR XIX-XX	125
1.5.1. DREPTUL CANONIC CATOLIC ÎN SEC. AL XIX-LEA ȘI DOCTRINA DESPRE „SOCIETAS PERFECTA”	125
1.5.2. DREPTUL PENAL BISERICESC ÎN TEOLOGIA ORTODOXĂ A SECOLELOR XIX-XX	127
1.5.2.1. KONSTANTIN RALLES ȘI DREPTUL PENAL BISERICESC ÎN TEOLOGIA ORTODOXĂ	130

CAPITOLUL AL II -LEA

NATURA CANOANELOR ÎN DEZBATERILE TEOLOGICE ALE SECOLELOR XIX-XX..... 135

2.1. ÎNȚELESUL TERMENULUI <i>κανών</i> ȘI FOLOSIREA LUI CA TERMEN TEHNIC ÎN SCRI- ERILE BIBLICE ȘI ÎN TRADIȚIA CANONICĂ A BISERICII	135
2.1.1. TEORII ACTUALE CU PRIVIRE LA ÎNȚELESUL TERMENULUI <i>KANON</i> ÎN PRI- MELE PATRU VEACURI CREȘTINE.....	149
2.1.2. ACTUALITATEA CANOANELOR ȘI EXPERIENȚA ECLESIALĂ ÎN SECOLUL XX. DOUĂ TEORII ALE NATURII DREPTULUI CANONIC?	153
2.2. NATURA CANOANELOR ÎN TEOLOGIA LUI NICOLAE AFANASIEV.....	160
2.2.1. CONȘTIINȚA CANONICĂ ÎN TEOLOGIA LUI NICOLAE AFANASIEV. ELEMENT FUNDAMENTAL AL CONCEPȚIEI SALE CANONICE.....	162
2.2.2. CONȘTIINȚA CANONICĂ LA PR. LIVIU STAN ȘI RAPORTUL EI CU TEOLOGIA LUI N. AFANASIEV.....	171
2.2.3. CÂTEVA CRITICI LA CONCEPTUL DE CONȘTIINȚĂ CANONICĂ DEZVOLTAT DE N. AFANASIEV ȘI PR. LIVIU STAN.....	173
2.2.4. SCHIMBABILITATEA ȘI NESCHIMBABILITATEA CANOANELOR ÎN VIZIUNEA LUI NICOLAE AFANASIEV	178
2.2.5. ECLESIOLOGIA LUI RUDOLF SOHM ȘI INFLUENȚA SA ASUPRA TEOLO- GIEI CANONICE A LUI NICOLAE AFANSIEV CU PRIVIRE LA NATURA CANOANE- LOR.....	180

2.2.6. DEZVOLTAREA TEOLOGIEI CANONICE A LUI N. AFANASIEV ÎN CERCETĂ- RILE ULTERIOARE	188
2.3. NATURA CANOANELOR ÎN ABORDĂRILE FILOSOFICE ȘI TEOLOGIECE ALE LUI CHRISTOS YANNARAS	195
2.3.1. CRITICILE LUI CHRISTOS YANNARAS LA ADRESA TEOLOGIEI CANONICE A SFÂNTULUI NICODIM AGHIORITUL.....	201
2.4. TEOLOGIA CANONICĂ A SFÂNTULUI NICODIM AGHIORITUL ȘI ABORDAREA NA- TURII CANOANELOR	204

CAPITOLUL AL III -LEA

CONCEPTE ȘI DEZBATERI PRINCIPALE CU PRIVIRE LA ÎNȚELEGEREA NATURII CA- NOANELOR ÎN SECOLELE XIX-XX.....

3.1. DESUETUDINEA CANOANELOR: „CESSANTE RATIONE LEGIS, CESSAT LEX IPSA?” ȘI PRINCIPIUL „LEX POSTERIOR DEROGAT LEGI PRIORI”	221
3.2. ABROGAREA CANOANELOR ȘI PRINCIPIUL „LEX POSTERIOR DEROGAT LEGI PRI- ORI”	225
3.2.1. CANOANELE 3 ȘI 6 TRULAN ȘI DEZBATEREA ASUPRA ABROGĂRII LOR LA ÎN- CEPUTUL SECOLULUI AL XX-LEA	228
3.3. MODALITĂȚI DE DIVIZARE A CANOANELOR ȘI A CONȚINUTULUI LOR ÎN DREP- TUL CANONIC ORTODOX AL SECOLULUI AL XX-LEA.....	235
3.4. REVIZUIREA ȘI CODIFICAREA CANOANELOR	242
3.4.1. CANONUL 1 AL SINODULUI IV ECUMENIC DE LA CALCEDON ȘI RECEPTA- REA TRADIȚIEI CANONICE ANTERIOARE	254
3.4.2. CANONUL 2 AL SINODULUI TRULAN ȘI PROBLEMA CODIFICĂRII CANOANE- LOR	260
3.4.3. COLECȚIA CANOANELOR BISERICII ORTODOXE: RECEPTARE SAU CODIFI- CARE?	269
3.4.3.1. CANOANE SUB FORMA LISTEI DE DECIZII SINODALE	270
3.4.3.2. CANOANE SUB FORMA DE EPISTOLE SINODALE SAU ATAȘATE UNEI EPI- TOLE SINODALE	280
3.4.3.3. CANOANE SUB FORMA DE DEZBATERI SINODALE PRELUATE DIN AC- TELE SINODALE	286
3.4.3.4. CANOANE PRELUATE DIN SCRISORI SAU SCRIERI CU CARACTER EPI- TOLAR	290
3.4.3.5. CANOANE DE TIP ENCICLICĂ SAU EPISTOLĂ FESTIVĂ.....	295
3.4.3.6. CANOANE PRELUATE DIN TRATATE SAU LUCRĂRI SISTEMATICE...	297
3.4.3.7. CANOANE SUB FORMĂ DE ÎNTREBĂRI ȘI RĂSPUNSURI.....	297

3.4.3.8. CANOANE PRELUATE DIN POEME SAU SCRIERI LIRICE	297
3.5. RAPORTUL DINTR CANON ȘI LEGE ÎN DEZBATERILE TEOLOGICE AL SECOLULUI AL XX-LEA.....	299
3.6. RAPORTUL DINTRE ὉΡΟΣ ȘI ΚΑΝΩΝ	302
3.7. RAPORTUL DINTRE CANON ȘI OBICEIUL CANONIC	304
3.8. CONTRADICȚIA CANOANELOR	306
3.9. RAPORTUL DINTRE CANOANELE RECEPTATE ÎN COLECȚIA FUNDAMENTALĂ A BISERICII ORTODOXE ȘI CANOANELE ÎNTREGITOARE ȘI PRESCRIPȚIILE CANONICE.....	314

CAPITOLUL AL IV-LEA

INTERPRETAREA CANOANELOR ÎN DREPTUL CANONIC ORTODOX AL SECOLELOR XIX-XX..... 323

4.1. INTERPRETAREA CANOANELOR ȘI A TEXTELOR CANONICE ÎN BISERICA CATOLICĂ.....	323
4.1.1. ÎNTREPRETAREA CANOANELOR ÎN CODEX IURIS CANONICI 1917 ȘI ÎN CODEX IURIS CANONICI 1983	325
4.2. INTERPRETAREA CANOANELOR ÎN DREPTUL CANONIC ORTODOX AL SECOLELOR XIX-XX.....	331
4.2.1. INTERPRETAREA CANOANELOR LA CANONIȘTII ROMÂNI AI SECOLELOR XIX-XX	332
4.2.1.1. INTERPRETAREA CANOANELOR LA MITROPOLITUL ANDREI ȘAGUNA	332
4.2.1.2. INTERPRETAREA CANOANELOR LA CONSTANTIN POPOVICI	350
4.2.1.3. INTERPRETAREA CANOANELOR ÎN VIZIUNEA LUI CONSTANTIN ERBICEANU	352
4.2.1.4. INTERPRETAREA CANOANELOR ÎN COMENTARIILE LUI DIMITRIE BOROIANU.....	358
4.2.1.5. INTERPRETAREA CANOANELOR ÎN COMENTARIILE LUI CONSTANTIN DRON.....	364
4.2.1.5.1. CONTEXTUL ISTORIC, SOCIAL, CULTURAL ȘI RELIGIOS AL CANONULUI.....	371
4.2.1.5.2. DEZVOLTAREA ISTORICĂ A CANOANELOR ÎN INTERPRETĂRILE LUI CONSTANTIN DRON.....	373
4.2.1.5.3. PEDEAPSA STIPULATĂ DE CANON – ELEMENT FUNDAMENTAL DE ÎNȚELEGERE A CANONULUI ÎN VIZIUNEA LUI C. DRON	389
4.2.1.5.4. VALOAREA ACTUALĂ A CANONULUI ȘI APPLICABILITATEA SA.....	389

4.2.1.5.5. INTERPRETAREA GRAMATICALĂ ÎN VIZIUNEA LUI C. DRON	399
4.2.1.5.6. PRINCIPIILE DE DREPT BISERICESC IDENTIFICATE ÎN INTERPRETĂRILE CANOANELOR LA CONSTANTIN DRON	402
4.2.1.6. INTERPRETAREA CANOANELOR ÎN COMENTARIILE LUI IOAN FLOCA	403
4.2.2. INTERPRETAREA CANOANELOR LA EPISCOPUL NICODIM MILAȘ.....	406
4.2.2.1. INTERPRETAREA CANOANELOR LA NICODIM MILAȘ ȘI A TEXTELOR LEGISLATIVE LA FRIEDRICH CARL VON SAVIGNY.....	408
4.2.2.2. ELEMENTE FUNDAMENTALE DE INTERPRETARE A CANOANELOR ÎN OPERA EPISCOPULUI NICODIM MILAȘ	412
4.2.2.3. EXCURS: SISTEMATIZAREA DREPTULUI PENAL BISERICESC ÎN COMENTARIUL LUI NICODIM MILAȘ LA CANONUL 5 APOSTOLIC ȘI PROBLEMA INTERPRETĂRII SISTEMATICE.....	414
4.2.3. INTERPRETAREA CANOANELOR ÎN VIZIUNEA LUI PETER L'HUILLIER..	426
4.2.3.1. INTERPRETAREA ISTORICO-GRAMATICALĂ. CRITICA TEXTUALĂ EXTERNĂ ȘI INTERNĂ ÎN VIZIUNEA LUI PETER L'HUILLIER	430
4.2.3.2. INTERPRETAREA TERMINOLOGICĂ.....	436
4.2.3.3. ASPECTUL NORMATIV AL CANONULUI – ELEMENT FUNDAMENTAL PENTRU ÎNȚELEGEREA VALORII NORMATIVE A TRADIȚIEI CANONICE	438
4.2.3.4. PRINCIPIUL CANONIC CARE FUNDAMENTEAZĂ ASPECTUL NORMATIV	438
4.2.3.5. LIMITELE CANONULUI ÎN VIZIUNEA LUI PETER L'HUILLER	439

CAPITOLUL AL V-LEA

PRINCIPII GENERALE DE INTERPRETARE A CANOANELOR ÎN DREPTUL CANONIC ORTODOX. O ABORDARE SISTEMATICĂ.....

5.1. ANALIZA TEXTUALĂ. IMPORTANȚA EI PENTRU INTERPRETAREA CANOANELOR.....	445
5.1.1. INTERPRETAREA CANOANELOR ȘI CRITICA TEXTUALĂ. LIMITE ȘI PERSPECTIVE	446
5.1.2. NECESITATEA UNEI EDIȚII CRITICE A TEXTULUI CANOANELOR ȘI INTERPRETAREA LOR	450
5.1.2.1. SYNTAGMA ATENIANĂ A LUI GEORGIOS A. RHALLIS ȘI MIHAIL POTLES ȘI IMPORTANȚA EI PENTRU CRITICA TEXTUALĂ A CANOANELOR ÎN BISERICA ORTODOXĂ	451
5.1.2.2. EDIȚIA CARDINALULUI JEAN BAPTISTE PITRA LA CANOANELE BISERICII ORTODOXE ȘI NECESITATEA UNUI TEXT CRITIC.....	455

5.1.2.3. ASPECTE POZITIVE ȘI NEGATIVE ÎN EDIȚIA CRITICĂ A LUI PÉRICLÈS-PIERRE JOANNOU.....	456
5.2. INTERPRETAREA ISTORICO-CRITICĂ A CANOANELOR BISERICII ORTODOXE	460
5.2.1. PROBLEMA AUTENTICITĂȚII CANOANELOR	460
5.2.1.1. AUTENTICITATEA CANOANELOR APOSTOLICE ÎN DEZBATEREA SEC. XIX-XX	461
5.2.1.2. AUTENTICITATEA CANOANELOR 5, 6 ȘI 7 II EC.....	470
5.2.1.3. AUTENTICITATEA CANOANELE 28-30 IV ECUMENIC	473
5.2.1.4. AUTENTICITATEA CANOANELE DE LA SARDICA.....	474
5.3. INTERPRETAREA ISTORICĂ A CANOANELOR. SINCRONIE ȘI DIACRONIE.....	477
5.3.1. ANALIZA SINCRONICĂ A CONTEXTULUI UNUI CANON	478
5.3.2. DEZVOLTAREA DIACRONICĂ A CANOANELOR ȘI INTERPRETAREA LOR.....	480
5.3.3. EXCURS. DEZVOLTAREA DIACRONICĂ A CÂMPULUI SEMANTIC AL UNEI PEDEPSE BISERICEȘTI.....	496
5.4. INTERPRETAREA GRAMATICALĂ A CANOANELOR	511
5.4.1. TRADUCTOLOGIA CA MODALITATE DE ÎNȚELEGERE A TEXTELOR CANOANELOR	511
5.4.2. DEZVOLTAREA TERMINOLOGIEI CANONICE ȘI PROBLEMA INTERPREȚĂRII.....	515
5.5. ELEMENTUL PASTORAL ÎN INTERPRETAREA CANOANELOR.....	519
5.5.1. ICONOMIA ȘI ACRIVIA ȘI INTERPRETAREA CANOANELOR.....	520
5.5.2. ICONOMIA: PRINCIPIU DE APLICARE SAU DE INTERPRETARE A CANOANELOR?	526
5.6. EXEMPLE DE INTERPREȚĂRI ABUZIVE ALE CANOANELOR ÎN SECOLUL AL XX-LEA.....	540
CONCLUZII	549
BIBLIOGRAFIE	559
IZVOARE	559
DICȚIONARE, LEXICOANE, ENCICLOPEDIILE	566
LUCRĂRI DE SPECIALITATE	568
LUCRĂRI SECUNDARE	586
STUDII, ARTICOLE, RECENZII	597
RESURSE DIGITALE	643
SUMMARY.....	647

CAPITOLUL I

NATURA ȘI DEFINIREA „DREPTULUI CANONIC” ORTODOX ÎN PRINCIPALELE MANUALE ȘI LUCRĂRI ALE SECOLELOR XIX-XX

Dezvoltarea sistemului academic și prezența teologiei în universități, începând cu secolul al XIX-lea, a reprezentat momentul apariției „științelor teologice”, printre care și a științei sau disciplinei dreptului bisericesc, canonic sau eclesial. Cu toate acestea, reflecțiile asupra naturii dreptului canonic din această perioadă de sistematizare și structurare ca disciplină teoretico-practică, iar nu ca teologie canonică, aplicată, de cele mai multe ori, de către episcopi în cadrul Bisericii pentru o cazuistică eclesială specifică, sunt aproape inexistente, această temă fiind abordată doar tangențial în scurtele introduceri la manualele redactate pentru această nouă disciplină. Prin urmare, dezvoltarea unui sistem de drept canonic ortodox, bazat pe întreaga tradiție răsăriteană, este foarte dificil de identificat în scrierile canoniștilor ortodocși ai secolului al XIX-lea. Cu toate acestea, încercările de dezvoltarea a unui sistem de gândire canonică sunt prezente în lucrările canoniștilor ortodocși.

Un obiectiv fundamental pentru posibilitatea interpretării canoanelor în tradiția ortodoxă este însăși chestionarea naturii dreptului canonic ortodox, sau ce se înțelege dincolo de sintagma „drept canonic” în tradiția Bisericii răsăritene. Abordarea naturii dreptului canonic este esențială pentru premisele de la care poate începe o interpretarea a textelor canonice, deoarece prin definirea naturii dreptului canonic vom putea defini și natura canoanelor în tradiția bisericească. Primele manuale de drept canonic tipărite au avut în vedere clarificare acestor noțiuni fundamentale precum: natura dreptului canonic, împărțirea dreptului canonic, raportul acestuia cu alte științe teologice și altele teme. Toate aceste elemente sunt esențiale pentru determinarea naturii textelor canonice și a principiilor lor de interpretare. De aceea, în subcapitolele următoare voi încerca să analizez modul de abordare a naturii dreptului canonic în strânsă legătură cu natura sfintelor canoane în teologia română, rusească, grecească și sârbă. Deși analiza nu este exhaustivă, orice astfel de pretenție fiind utopică, abordarea celor mai importanți canoniști ai epocii, care la rândul lor au influențat generații și discipoli, poate să ne ofere o imagine fidelă a viziunii generale a dreptului canonic ortodox în această perioadă. De asemenea, nu trebuie să ignorăm contextul social,

politic și cultural al secolului al XIX-lea, care a reprezentat pentru Biserica Ortodoxă momentul de confruntare și delimitare, din perspectivă eclesiologică, a raportului dintre ortodoxie și identitate națională¹. Domeniul în care acest raport a fost cel mai acut dezbătut a fost acela al organizării canonice a Bisericilor locale, mai ales în plin avânt al emancipării naționale și bisericești. Prin urmare, în această perioadă apar, din perspectiva canonică, o serie de probleme, cum ar fi: conturarea unui principiu național de organizare a Bisericilor locale, bazat pe interpretarea canonului 34 apostolic, proclamarea unilaterală a autocefaliilor Bisericilor Ortodoxe locale² și ieșirea de sub jurisdicția vechilor Patriarhate, apariția co-teritorialității, dezvoltarea diasporelor naționale, problema raportului dintre principiul teritorial și cel național³, impunerea pan-slavismului și a pan-elenismului ca soluție de contracarare a pretențiilor naționale și naționaliste⁴ din Bisericile locale, chestionarea drepturilor politice ale Patriarhului ecumenic ca *millet başı* și altele. Toate aceste evenimente au contribuit, după cum vom vedea, la conturarea unei viziuni aparte asupra dreptului canonic, fie ca armă politică, ideologică sau eclesială de justificare a unor drepturi dobândite în decursul tradiției Bisericii, fie ca revendicare a unor drepturi conferite de noile realități istorice.

¹ Παρασκευάς Ματάλας, *Εθνος και ορθοδοξία: οι περιπέτειες μιας σχέσης: από το "Ελλαδικό" στο Βουλγαρικό σχίσμα*, (coll. *Ιστορία και κοινωνία*), Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, 2002, pp. 3-4.

² Biserica Ortodoxă a Greciei s-a proclamat ca autocefală în anul 1833, fiind recunoscută doar în 1850 de către Patriarhia Ecumenică; Biserica Ortodoxă Română s-a declarat autocefală încă din 1864, fiind recunoscută doar în 1885; Biserica Ortodoxă a Bulgariei, reorganizată în 1871, condamnată ca etnofiletistă la Sinodul din Constantinopol din 1872, a fost recunoscută ca autocefală doar în 1945; Biserica Ortodoxă Sârbă a fost recunoscută în 1879. S. GALANIS, „Comment fut déclarée l'autocéphalie de l'Église de Grèce en 1833”, *Contacts* 133, (1986), pp. 37-49; pp. 128-148; Th. CHARTOMATSIDIS, „L'Église autocéphale de Grèce: son évolution historique de 1833 à sa situation actuelle”, *Contacts - Revue française de l'Orthodoxie* 197, (2002), pp. 7-23; Cyril HOVORUN, *Scaffolds of the Church: Towards Poststructural Ecclesiology*, Wipf and Stock Publishers, 2017, p. 116.

³ Vassilis ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΑΚΙΣ, „Les causes du Concile de Constantinople (1872) sur le phylétisme: le contentieux ecclésial gréco-bulgare au XIX siècle”, în: *Contacts - Revue française de l'Orthodoxie*, 249, Janvier-Mars (2015), pp. 17-37;

⁴ Amphilochos MILTOS, „Le Concile de Constantinople de 1872 d'après ses Actes conciliaires: vers une nouvelle réception de sa théologie”, în: *Contacts - Revue française de l'Orthodoxie*, 249, Janvier-Mars (2015), pp. 40-58; Dimitris STAMATOPOULOS, „The Bulgarian Schism Revisited”, în: *Modern Greek Studies Yearbook*, 24-25 (2008-2009), pp. 105-125.

1.1. NATURA DREPTULUI BISERICESC ȘI A DREPTULUI CANONIC ÎN GÂNDIREA TEOLOGILOR ROMÂNI⁵

În privința contribuțiilor ortodoxe române la dezvoltarea dreptului canonic în secolele XIX-XX s-au scris mai multe studii și articole, unele descriptive, altele analitice⁶. Cu toate acestea, foarte puține dintre ele au în vedere dezvoltarea și definirea

⁵ O variantă mai restrânsă a acestei părți a fost publicată în: Răzvan PERȘA, „Importanța primelor manuale de drept canonic tipărite în Biserica Ortodoxă Română. Elemente de educație juridică și canonică”, în: *Educație și Mărturisire. Formarea creștină a tinerilor în spiritul viu al tradiției*, V. STANCIU, C. SONEA (coord.), Presa Universitară Clujeană, Cluj, 2017, pp. 489-520.

⁶ Pr. Conf. Univ. Dr. Irime MARGA, „Mitropolitul Andrei Șaguna, om providențial în istoria dreptului Bisericii și a națiunii române”, în: *Acta Universitatis Lucian Blaga – Iurisprudentia*, 1-2 (2004), pp. 86-94; Mihai PLĂTICĂ, „Contribuția lui Constantin Erbiceanu la dezvoltarea studiului Dreptului bisericesc la noi”, în: *Studii Teologice*, nr. 5-6, (1960), pp. 393-409; Mihai PLĂTICĂ, „Canonistul Clementie Popovici. Contribuția lui la dezvoltarea dreptului bisericesc ortodox”, în: *Studii Teologice*, Seria II, an XIII (1961), nr. 5-6, mai-iunie, pp. 349-363; Stelian IZVORANU, „Elemente de drept bisericesc în legiuirile veacului XVIII și XIX până la Regulamentul Organic”, în: *Studii Teologice*, nr. 1-2 (1959), pp. 61-72; B. FLORIN, „Contribuții la dezvoltarea Dreptului bisericesc român în veacul XX”, în: *Studii Teologice*, XI (1959), nr. 9-10 (nov.-dec.), pp. 556-574; Stelian IZVORANU, „Literatura Dreptului bisericesc în veacul al XIX-lea”, în: *Biserica Ortodoxă Română*, LXXVIII (1960), nr. 5-6, (mai-iun.), pp. 496-509; Liviu STAN, „Contribuții și poziții ale teologilor români în probleme de Drept bisericesc”, în: *Studii Teologice*, an. XXIII (1971), nr. 3-4, pp. 149-173; Iulian Mihai CONSTANTINESCU, „Personalitatea Mitropolitului-Canonist Andrei Șaguna și lucrările sistematice de Drept Canonic. Compendiul de Drept Canonic la 140 de ani de la apariție (1868-2008)”, în: *Mitropolia Olteniei*, LXI (2009), nr. 9-12, pp. 86-113; Iulian Mihai CONSTANTINESCU, „Știința academică a Dreptului Canonic Ortodox. Contribuțiile canoniștilor Nicodim Milaș și Joseph Zhishman”, în: *Mitropolia Olteniei*, LXII (2010), nr. 1-4, pp. 85-105; Constantin RUS, „Contribuții ale canoniștilor români în trecut și în prezent în probleme de Drept bisericesc”, în: *Anuarul Facultății de Teologie din Arad*, an. I (1994-1995), pp. 33-60; Constantin RUS, „Contribuții în domeniul Dreptului bisericesc din Eparhia Aradului în trecut și astăzi”, în: *Facultatea de Teologie Ortodoxă la zece ani de existență*, Arad, 2001, pp. 231-250; Eugen MARINA, „Contribuții la cunoașterea operei canonice a Sfântului Ierarh Calinic de la Cernica”, în: *Biserica Ortodoxă Română*, An. LXXXIII (1965), nr. 5-6 (mai-iun.), pp. 533-558; Mircea PĂCURARIU, „Un strălucit canonist al veacului al XX-lea – Părintele Profesor Liviu Stan (11 iul. 1910 - 1 apr. 1973)”, în: *Biserica Ortodoxă Română*, An. CXXI (2003), nr. 1-6 (ian.-iun.), pp. 488-497; Prof. Iorgu D. IVAN, „Preocupări și studii de drept canonic”, în: *Studii Teologice*, (1968), nr. 5-6, pp. 408-424; Arhid. Prof. Dr. Ioan N. FLOCA, „Contribuții transilvane la dezvoltarea legislației și a studiului Dreptului bisericesc, în vol. *Contribuții transilvănene la Teologia ortodoxă*, Sibiu, 1988, pp. 273-304; Liviu STAN, „Profesorul Iacob Lazăr (23 Martie 1884 - August 1951)”, în: *Biserica Ortodoxă Română*, nr. 4-5 (1952), pp. 255-260; Ioan N. FLOCA, „Primul manual de Drept canonic”, în: *Mitropolia Ardealului*, nr. 5-8 (1957), pp. 478-489; Mihai COLOTELO, „Importanța Mărturisirilor Ortodoxe pentru studiul dreptului bisericesc, în: *Ortodoxia*, nr. 2 (1959), pp. 250-264; Mihai PLĂTICĂ, „Contribuția lui C. Erbiceanu la studiul Dreptului bisericesc la noi”, în: *Studii Teologice*, (1960), nr. 5-6 pp. 393-409; M. ȘESAN, „Importanța Dreptului bisericesc”, în: *Mitropolia Ardealului*, (1971), nr. 5-6, p. 502; Valentin BRĂȚAN, „Preocupări de Drept bisericesc ale Episcopului Melchisedec”, în: *Studii Teologice*, nr. 9-10, (1972), pp. 732-757; Petre-Silviu PUFULETE, „Contribuția profesorului Nicolae Gr. Popescu-Prahova la dezvoltarea dreptului bisericesc, în: *Studii Teologice*, (1973), nr. 5-6, pp. 399-411; Vasile AXINIA, „Contribuția profesorului Valerian Șesan la dezvoltarea dreptului bisericesc”, în:

dreptului canonic în operele autorilor analizați prin evidențierea elementelor fundamentale ale dreptului canonic, cele mai multe dintre acestea focalizându-se asupra temelor canonice de interes general sau particular. Prin urmare, în acest subcapitol voi încerca să analizez, fără a epuiza întregul material, principalele perspective de interpretare ale dreptului canonic și a naturii canoanelor în cercetarea ortodoxă românească din secolele XIX-XX, începând, după cum se și cuvine, de la Sfântul Andrei Șaguna, Mitropolitul Ardealului⁷.

1.1.1. NATURA DREPTULUI CANONIC ȘI A CANOANELOR ÎN OPERA SFÂNTULUI ANDREI ȘAGUNA, MITROPOLITUL ARDEALULUI

Primul manual de drept canonic tipărit pe teritoriile române este cel al Mitropolitului Andrei Șaguna⁸: *Elementele dreptului canonic*, carte publicată în două ediții, prima în anul 1854⁹ și a doua în 1855. A doua ediție, din cauza disputei avute cu episcopul Calinic al Râmnicului, care nu a acceptat manualul în Țara Românească, expri-

Studii Teologice, (1976), nr. 7-10, pp. 600-610; C. POPA, „Contribuția profesorului D.G. Boroianu în domeniul dreptului bisericesc”, în: *Mitropolia Moldovei și Sucevei*, (1979), nr. 3-6, pp. 303-313; Iorgu IVAN, „Catedra de Drept Bisericesc la Facultatea de teologie și Institutul teologic din București între 1881-1981”, în: *Studii Teologice*, (1981), nr. 7-10, pp. 588-595; Constantin RUS, Irimie MARGA, Patriciu VLAICU, „Dezvoltarea studiilor canonice”, în: *Teologia Ortodoxă în secolul XX și la începutul secolului al XXI-lea*, Editura Basilica, București, 2011, pp. 592-634; Stelian IZVORANU, „Elemente de Drept Bisericesc în legiurile veacului al XVII-lea și al XIX-lea până la Regulamentul Organic”, în: *Studii Teologice*, anul XI, (1959), nr. 1- 2, pp. 61-76; Laurențiu STREZA, „Însemnări asupra operei canonice a Mitropolitului Andrei Șaguna”, în: *In Memoriam: Mitropolitul Andrei Șaguna 1873-2003*, Editura Renașterea, Cluj-Napoca, 2003, pp. 22-33; Alexandru CONSTANTINESCU, „Dreptul canonic în opera lui Andrei Șaguna”, în: *Biserica Ortodoxă Română*, An. XCI nr. 7-8, (1973), pp. 872-876; C. DRON, „Însemnătatea studiilor de Drept canonic”, în: *Biserica Ortodoxă Română*, an XLV (1927), nr. 8 (aug.), pp. 449-454.

⁷ Pentru o amplă descriere a biografiei și activității lui Andrei Șaguna, a se vedea cuprinzătoarea și voluminoasa teză de doctorat a lui Mircea Gheorghe ABRUDAN, *Ortodoxie și Luteranism în Transilvania între Revoluția pașoptistă și Marea unire*, Presa Universitară Clujeană/Editura Andreiana, Cluj-Napoca/Sibiu, 2015, p. 145 și urm.

⁸ În anul 1852, Nifon, Mitropolitul Ungro-Vlahiei, a publicat *Manual de pravilă bisericească sau Culegere din canoanele Sfinților Apostoli și dintr'ale Sfințelor Soboare precum și din cele coprinse în Pravila bisericească veche: acum întâia oară tipărită în zilele bine-credinciosului nostru Domn stăpânitor a toată Țara Românească Barbu Dimitrie Știrbei, de Prea Sfințitul Arhiepiscop și Mitropolit al Ungrovlahiei D. D. Nifon*, Tipografia Sfintei Mitropolii, București, 1852, 96 pp. Cu toate acestea, manualul nu reprezintă o sistematizare reală a dreptului canonic, ci doar o prescurtare a canoanelor regăsite în Pidalion. După cum afirma Alexandru CONSTANTINESCU, „Andrei Șaguna, canonist”, în: *Mitropolia Banatului*, 7-9 (1973), p. 438: „Elementele au fost concepute ca un manual de uz intern destinat învățământului teologic ortodox, pe cale de organizare în Sibiu; de aceea nu are nici amploare, nici informația exhaustivă și nici rigoarea Compendiului. Scrierea își păstrează însă meritul de a fi inaugurat studiul sistematic al dreptului canonic în Biserica românilor ortodocși din Transilvania”.

⁹ Andreiu Baronu de ȘAGUNA, *Elementele dreptului canonic al bisericii drept-credincioase răsăritene spre întrebuițarea preoțimeii, a clerului tânăr și a creștinilor*, în Tipografia diecezană, Sibiu, 1854, XXIV, 183 pp.

mându-și dezacordul cu privire la chestiunea canonică a celei de-a doua căsătorii a preoților și a interzicerii călugărițelor de a intra în altar, a apărut după doar un an cu răspunsul ierarhului ardelean la cele două acuzații¹⁰.

Încă din introducerea la acest manual putem afla motivele care au dus la compunerea sa. Mitropolitul Andrei Șaguna afirmă că toate discursurile sale teologice, deși „încălzesc inimile ascultătorilor și insuflă în ei râvna către viața bisericească”, nu sunt receptate, deoarece preoțimea și credincioșii nu dețin elementele fundamentale ale tradiției canonice. De aceea, Mitropolitul Andrei Șaguna concluzionează în prefața sa: „așa am venit la convingerea că modul cel mai sigur pentru sporirea cunoștințelor sistematice și temeinice în chestiunile bisericești este o carte manual, care să cuprindă toată viața bisericească”. Pe lângă importanța manualului de drept canonic pentru structurarea elementelor fundamentale necesare clericilor și laicilor pentru înțelegerea vieții Bisericii, cartea lui Șaguna a avut și scopul de a servi ca manual pentru seminarul teologic, care avea o durată de studiu de doi ani și îi pregătea pe viitorii preoți pentru înțelegerea structurării vieții bisericești. Încă din prefață se poate afirma rolul didactic-educativ al primului manual de drept canonic tipărit în limba română. Ceea ce ne rămâne în demersul nostru este analiza acestor elemente fundamentale pe care Mitropolitul Andrei Șaguna le propune în manualul său.

¹⁰ Andreiu Baronu de ȘAGUNA, *Elementele dreptului canonic al bisericii drept-credincioase răsăritene spre întrebuițarea preoțimei, a clerului tânăr și a creștinilor*, ediția II., Sibiu, 1855, XXI+183 pp. A se vedea detalii despre această chestiune la: Iorgu D. IVAN, „Aspecte canonice în discuția a doi mari ierarhi ortodocși români”, în: *Glasul Bisericii*, nr. 3-4 (1975), pp. 278-290; Nicolae BOCȘAN, „Andrei Șaguna și episcopul Calinic de la Râmnic”, în: *Buridava. Studii și materiale*, 9 (2011), pp. 229-235; Ioan FLOCA, „Primul manual românesc de Drept canonic”, în: *Mitropolia Ardealului*, 5-8 (1957), pp. 484-487; Nicolae BOCȘAN, Ioan Vasile LEB, „Corespondența lui Andrei Șaguna cu arhiepiscopul din Moldova și Țara Românească”, în: *In memoriam: Mitropolitul Andrei Șaguna 1873-2003*, Cluj-Napoca, 2003, pp. 79-80. De semnalat și existența unei traduceri germane a acestei lucrări, la care face o recenzie sumară și Schuler von LIBLOY „Literaturbericht aus Siebenbürgen”, în: *Wiener Zeitung*, nr. 91, Samstag, 19 April, (1856), p. 125. Schuler von Libloy afirmă că această traducere, „Die Elemente des kanonischen Rechts”, a apărut la Tipografia diecezei grec-orientale. Autorul afirmă că acest manual (Lehrbuch) trebuie întâmpinat cu atenție sporită, deoarece are în vedere fundamentele legale ale izvoarelor Dreptului canonic oriental. Totuși, în descrierea structurii traducerii, constatăm câteva elemente distincte, lucrarea este divizată în două părți (zwei Hauptstücke) și mai multe subdiviziuni. Prima parte, este reprezentată de o parte introductivă în dreptul canonic, iar a doua parte are în vedere capitolele despre persoane, lucruri și judecată. Cel mai probabil această traducere nu a trecut de cenzura austriacă. În memoriile sale, Șaguna afirmă că în anul 1854 a trimis un volum și ministrului cultelor Leo von Thun und Hohenstein, pentru a-l prezenta împăratului, lucru care nu s-a concretizat din mai multe motive. *Memoriile Arhiepiscopului și Mitropolitului Andrei Șaguna din anii 1846-1871*, Arhidiecezană, Sibiu, Tipografia, 1923, pp. 70-71. Pentru ipoteze asupra locației acestei traduceri, a se vedea: Mircea ABRUDAN, *Ortodoxie și luteranism*, p. 347, n. 1295. Autorul a identificat o copie manuscris a traducerii în limba germană în arhivele de Stat din Viena, fondul Ministerului Cultelor, care va fi fructificată printr-o ediție critică. În biblioteca lui Andrei Șaguna se afla, de asemenea, un volum denumit: „Dreptulu canonicu Siaguna legatu de luxu”, în: Ilarion PUȘCARIU, *Catalogulu cărțiloru Escellenței Sele Domnului AEppu și Metropolitu Andreiu*, în *Arhiva Bibliotecii Mitropoliei Ardealului*, ms. 261, fila 70, recto, nr. 63.

Conform părerilor unor cercetători, această carte a reprezentat o prelucrare parțială sau totală a lucrării teologului sârb Jeftimije Jovanović (Euthimius Ioanovics)¹¹, lucrare tipărită în trei volume la Novi Sad în 1841, 1844 și 1847¹².

De ce este totuși importantă această chestiune pentru cercetarea de față? Cum afectează dependența lucrării lui Mitropolitul Andrei Șaguna de cea a lui Jovanović natura dreptului canonic și a canoanelor în gândirea marelui ierarh ardelean?

În primul rând, din perspectiva unui avocat de succes, cartea lui Jovanović, dedicată Arhiepiscopului ortodox al Karlovișului, Ștefan Sztankovics, era destinată avocaților¹³, traducerea sa în limba latină, realizată chiar de către autor, oferea posibilitatea circulației acestei lucrări în medii diferite, atât în imperiul austriac, cât și în imperiul otoman¹⁴. Din această perspectivă, influența dreptului roman este foarte evidentă în

¹¹ A se vedea: Constantin Papuc SECELEA, „Dreptul canonic în literatura românească”, în: *Cercetări istorice*, Iași, nr. 2-3 (1926-1927), pp. 3-43 și Johann SCHNEIDER, *Ecleziologia organică a mitropolitului Andrei Șaguna și fundamentele ei biblice, canonice și moderne*, Deisis, Sibiu, 2008, pp. 186-188; Mircea PĂCURARIU, „Andrei Șaguna-teologul”, în: *Tabor*, anul II, Nr. 11, februarie, (2009), pp. 5-12; Constantin POPOVICI, *Dreptul Bisericesc, curs scris de către Badea Cireșeanu, an. IV, Facultatea de Teologie, Cernăuți, 12/24 Mai 1890*, Manuscris Biblioteca Sfântului Sinod, p. 3, care afirmă: „Apoi a publicat la 1854 un manual scurt și parte mare (după) I. Ioanovici, Andrei Șaguna sub titlul *Elementele dreptului canonic*”.

¹² Lucrarea sa bilingvă se numea: Euthymius Joannovics, *Načatki Cerkovnago Prava Drevnyja Pravoslavnyja Vostočnyja Cerkvel Principia juris ecclesiastici veteris orthodoxae orientalis ecclesiae*, 1841. Mai mulți cercetători (precum: Mircea Păcurariu, „Andrei Șaguna-teologul”, în *Tabor*, anul II, Nr. 11, februarie, Cluj-Napoca, 2009, pp. 5-12; Iulian Mihai L. CONSTANTINESCU, „Personalitatea Mitropolitului-Canonist Andrei Șaguna și lucrările sistematice de Drept Canonic. Compendiu de Drept Canonic la 140 de ani de la apariție (1868-2008)”, *Mitropolia Olteniei*, nr. 9-12 (2009), p. 102), urmând afirmației lui Friedrich Heinrich Vering, *Lehrbuch des katholischen, orientalischen und protestantischen Kirchenrechts*, p. 24, au susținut că al doilea volum a fost publicat în 1847 și această ediție a ars în întregime în 1848. Alți autori susțin că este vorba de existența a trei volume, publicate în 1841, 1844, 1847 (Ioan FLOCA, „Primul manual românesc de Drept canonic”, p. 487, n. 4). O argumentare care arată că cel de-al doilea volum a fost publicat în 1844 se regăsește la: Maria STAN, *Andrei Șaguna and The Organic Statute*, Dissertation, Wien, 2009, p. 246 și Mihailo POPOVIĆ, „The life and work of Jeftimije Jovanović: an overview”, în: *Paper presented at the study congress “Scienzacanonistica orientale. Personaggi e dottrine”*, Nyíregyháza - Ужгород/Hungary, 20-22 April 2007. Mai mult, I. MATEIU, *Contribuțiuni la istoria dreptului bisericesc, Vol. I (1848-1868) cu o reprivire canonic-istorică*, Tipografia Cărților Bisericești, București, 1922, p. 169, n. 2, menționează existența a 3 volume, deoarece primele două au fost în posesia acestuia. De asemenea, și Constantin Papuc SECELEA, *Dreptul canonic în literatura românească, Extras din Cercetări istorice, Viața Românească, Iași, 1927*, p. 11, afirmă împărțirea lucrării lui Jovanović în trei părți publicate în 1841, 1844 și 1847. Am avut acces doar la primul volum al acestei lucrări.

¹³ Станка Стјепановић, „Први уџбеник грађанског и црквеноправа – Јефтимија Јовановића”, în: *Зборник радова „Хармонизација грађанског права у региону*, (2013), pp. 88-89.

¹⁴ „Quodsi itaque quispiam animum eo adjecerit, Jus canonicum particulare pro Orientalis hujus ritus hominibus, in hac, aut alia provincia degentibus compillandi, pura ejusdem Juris principia, in sacris canonibus, et constitutionibus, adprobatisque horum consuetudinibus fundata in toto suo complexu facile in hoc opere inveniet, atque his, sanctas et inviolabiles, quaeis societatum humanarum in diversis regnis, et proviciis publica aequae ac privata cujusuis constabilita est salus, leges, in locum antiquarum quae maxima parte exoleverunt, Orientalis quondam imperii, quod in foedam Ottomanorum

cartea autorului sârb, reprezentând o sistematizare a dreptului canonic al Bisericii Răsăritene în conformitate cu expunerea juridică.

Primul autor care a semnalat posibila lipsă de originalitate a lucrării lui Șaguna și dependența ei de lucrarea lui Jovanović a fost canonistul catolic Friedrich H. VERING care afirmă: „Episcopul și, mai apoi, mitropolitul (†1873) Andrei Baron de Șaguna a compus în limba română un îndrumător prelucrat în cea mai mare parte după Joannovic (einen groŝentheils nach Joannovic bearbeiteten kurzen Leitfaden)”¹⁵. Totuși în prima sa ediție din 1876, la pagina 17, Vering pomenește doar compendiul lui Șaguna, fără a aminti de *Elementele dreptului canonic*, sau de alte lucrări ale lui Șaguna, ori o anumită dependență a lui Șaguna de alți autori. Același lucru se regăsește și în traducerea primei ediții în limba franceză¹⁶. Secelea și alți autori combat legătura dintre Șaguna și Jovanović, afirmând totuși dependența lui Șaguna de structura lui Jovanović, care se regăsește în foarte multe manuale de drept canonic ale acestei perioade¹⁷.

Teza influenței sau dependenței de lucrarea lui Jovanović a fost respinsă de către mulți teologi, deși persistă chiar și astăzi în mediile teologice actuale. Unii autori sârbi mai noi afirmă, fără o argumentare plauzibilă și de-a dreptul lacunară, dependența lui A. Șaguna de lucrarea lui Jeftimije Jovanović nu numai în *Elementele Dreptului canonic*, ci și în *Compendiu de drept canonic*, ceea ce este de-a dreptul confuz, deoarece a doua lucrare este publicată după 14 ani de la prima ediție a *Elementelor de drept canonic*¹⁸. Cu toate acestea, autorii care au respins tezele dependenței lui A. Șaguna de

potestatem recidit, christianorum principum, facile accommodabit.” Euthymius JOANNOVIC, *Načatki Cerkovnago Prava Drevnyja Pravoslavnyja Vostočnyja Cerkvel Principia juris ecclesiastici veteris orthodoxae orientalis ecclesiae*, vol. 1, 1841, pp. XII.

¹⁵ Friedrich H. VERING, *Lehrbuch des katholischen, orientalischen und protestantischen Kirchenrechts, mitbesonderer Rücksicht auf Deutschland, Österreich und die Schweiz*, Zweite, umgearbeitete und vermehrte Auflage, Herdersche Verlagshandlung, Freiburg im Breisgau, 1881, pp. 21-22, și în: *Lehrbuch des katholischen, orientalischen und protestantischen Kirchenrechts*, Dritte, umgearbeitete, sehrverbesserte u. vermehrte Auflage, Herdersche Verlagshandlung, Freiburg im Breisgau, 1893, p. 24.

¹⁶ Friedrich H. VERING, *Droit Canon*, vol. 1, Victor Palmi, Paris, 1879, p. 43. Despre teologia lui F. H. Vering, a se vedea: Orazio CONDORELLI, „Il diritto canonico orientale nell’opera di due autori della ‚Scuola storica’ tedesca: Ferdinand Walter e Friedrich Vering”, în: *Diritto e religioni*, 5 (2010), pp. 367-378.

¹⁷ Johann SCHNEIDER, *Eclesiologia organica a mitropolitului Andrei Șaguna*, pp. 186-188; Iulian Mihai L. CONSTANTINESCU, „Personalitatea Mitropolitului-Canonist Andrei Șaguna și lucrările sistematice de Drept Canonic. Compendiul de Drept Canonic la 140 de ani de la apariție (1868-2008)”, p. 102. În prefața lucrării sale, Jovanović afirma: „Opus Juris Canonici universae veteris Ecclesiae Orientalis in tres partes divisum: utpote de personis, item de rebus, ubi tractatus quoque de matrimonio specialiter insertus este, ac denique de delictis, et Judiciis. Cuilibet parti praemittitur index titulorum; ad calcem vero tertiae partis adinstar appendicis, adjectus est totius operis index alphabeticus”, Euthymius Joannovics, *Načatki Cerkovnago Prava Drevnyja Pravoslavnyja Vostočnyja Cerkvel Principia juris ecclesiastici veteris orthodoxae orientalis ecclesiae*, 1841, pp. XII-XIV”.

¹⁸ A se vedea: Станка Стјепановић, „Први уцбеник грађанског и црквеногправа – Јефтимија Јовановића”, p. 95; Jovan MILANOVIĆ, „The Canon Law in the Seminary of Karlovci (19th – 20th century)”, în: *Ostkirchliche Studien* 63, 1 (2014), p. 73.

Jovanović nu au mers mai departe cu analiza lor, pentru a identifica alte surse posibile folosite de către Mitropolitul Andrei Șaguna în manualul său. Autorii s-au mulțumit cu constatarea faptului că partea introductivă reprezintă o parte genuină a creației lui Andrei Șaguna, lucrarea lui Jeftimije Jovanović neavând un capitol introductiv de explicare a noțiunilor elementare¹⁹, ceea ce arată și importanța primului manual românesc de drept canonic. Influența lui Jovanović asupra Mitropolitului Andrei Șaguna este considerată ca fiind strict formală deoarece cartea lui Jovanović este prima carte de drept canonic ortodox care a avut o divizare tripartită, conform dreptului roman²⁰.

Constantin Papuc-Secelea face o analiză comparativă între lucrarea lui Andrei Șaguna și cea a lui Jovanović, în ceea ce privește structura și, pe alocuri, conținutul, ajungând la concluzia că putem vorbi chiar de o superioritate a lucrării ierarhului român față de abordarea canonistului sârb²¹, dar, totuși, „în linii generale sistemul tratării materiei canonice în *Elementele dreptului canonic* este identic cu cel din *Principia juris ecclesiastici*”²². Cu toate acestea, Secelea nu intră în detaliu în compararea celor două lucrări, pentru a arăta diferențele și posibilele asemănări, dar nici nu merge mai departe cu cercetarea pentru a identifica alte surse folosite de către Șaguna și nici nu sistematizează elementele fundamentale ale sistemului de drept canonic în lucrarea ierarhului ardelean.

În general, cei care au abordat problema aceasta (Secelea, Mateiu²³, L. Stan²⁴, Maria Stan²⁵, Schneider²⁶, Constantinescu), se mulțumesc cu combaterea dependenței lui Șaguna de lucrarea lui Jovanović, fără a identifica sursele posibile folosite pentru acest manual.

¹⁹ Sursa generală identificată de către cercetarea actuală în opera lui Jovanović a fost pravila Sfântului Sava, sau Кормчая Книга. Станка Стјепановић, „Први уџбеник грађанског и црквеноправа – Јефтимија Јовановића”, p. 86. Cu toate acestea, sursele occidentale, mai ales cele ale sistemului de drept roman și ale dreptului canonic catolic, nu pot fi excluse din opera lui Jovanović.

²⁰ Станка Стјепановић, „Први уџбеник грађанског и црквеноправа – Јефтимија Јовановића”, p. 95.

²¹ Constantin PAPUC-SECELEA, *Dreptul canonic în literatura românească*, pp. 12-13.

²² Constantin PAPUC-SECELEA, *Dreptul canonic în literatura românească*, p. 12.

²³ „Din studiul comparativ ce l-am făcut mărturisesc, că n-am putut verifica părerea aceasta. Adevărat că sistemul cărții e aproape același, dar el se găsește în atâtea manuale de drept canonic. Chiar și în Milaș îl întâlnim cu anumite modificări. Esențială este însă concepția și tratarea, iar aici remarcăm deosebiri și capitole pe care Ioannovics nu le are cu privire la canoane și colecțiile lor apoi doctrina lui Șaguna despre valoarea temporară a canoanelor disciplinare. De altfel Ioannovics tratează lucrurile aproape fragmentar, pe când Șaguna nu. Dacă ar fi adevărată afirmația lui Vering, nu înțelegem pentru ce ar fi refăcut Șaguna acest lucru, câtă vreme vedem că el indică toate izvoarele utilizate. Noi credem că Șaguna n-a întrebuițat pe Ioannovics deoarece era laic, iar în materie canonică își găsea alte autorități”. I. MATEIU, *Contribuțiuni la istoria dreptului bisericesc, Vol. I (1848-1868) cu o revizuire canonică-istorică*, pp. 169-170, nota 2.

²⁴ L. STAN, „Contribuții și poziții ale teologilor români”, în: Liviu Stan, *Biserica și dreptul. Teologia Dreptului*, Coord. Pr. Conf. Univ. Dr. Irimie Marga, Editura Andreiana, Sibiu, 2010, vol. 1, pp. 119-120.

²⁵ Maria STAN, *Andrei Șaguna and ‘The Organic Statute’*, 2009, pp. 245-247, 250-257.

²⁶ Johann SCHNEIDER, *Eclesiologia organică a mitropolitului Andrei Șaguna*, pp. 186-188.

În prefața la prima ediție, Andrei Șaguna menționează sursele pe care le-a folosit pentru alcătuirea „Elementelor dreptului canonic”, spunând: „Acum însemnările mele pomenite le-am scos din Pravilă, din Cormciaia, din Sintagma lui Beverigiu²⁷, din manuscrisele despre Soboare ale arhimandritului Ioan Raici, și toate acestea le-am asemănat cu Pidalionul și le-am întocmit în înțelesul acestuia, de aceea și canoanele citate sunt după Pidalion”²⁸. Totuși, Andrei Șaguna nu a folosit numai aceste surse, ci putem identifica și alte elemente, pasaje și concepții împrumutate de la alți autori.

Șaguna își începe cartea cu o parte de explicare a noțiunilor generale precum „biserica” și „sobor” (§. 1-5 *Despre Biserică; Despre soboare de obște (în general), iar de osebi (în special) despre soborul Mântuitorului din Cezareea lui Filip, și despre soboarele apostolice*). După cum menționează și Andrei Șaguna²⁹, această parte are la bază manuscrisul despre sinoade al lui Jovan Rajić, pe care îl citează. Comparând datele pe care Șaguna le oferă pentru sinoadele ecumenice și locale, vom constata că acestea sunt, în mare parte, diferite de cele redată de Jovanović³⁰, ceea ce infirmă dependența lui Șaguna în aceste capitole de opera lui Jovanović.

În aceste elemente introductive, Andrei Șaguna face diferența dintre biserica luptătoare și biserica biruitoare³¹, pornind de la necesitatea legislației bisericești datorită organizării exterioare a Bisericii³² și a relației dintre Biserică și supușii ei, care sunt credincioșii³³. Totuși această supunere este văzută din perspectiva pastoral-soteriologică, de îndrumare a creștinilor spre mântuire. Este foarte important de mențio-

²⁷ BEVERIGII, *Pandectae canonum*, 2 volume, Oxonii, 1672.

²⁸ Andrei ȘAGUNA, *Elementele dreptului canonic*, ed.1, pp. VII-VIII.

²⁹ Andrei ȘAGUNA, *Elementele dreptului canonic*, ed.1, pp. VII; Andrei ȘAGUNA, *Elementele dreptului canonic*, ed.1, p. 11 unde îl și citează pe Jovan Rajić (Arhim. Raici, *Despre descrierea Soboarelor*, veac. c.1. § 2-3).

³⁰ Diferențele între datele sinoadelor sunt următoarele: Șaguna: Niceea 325 - Ioannovics: Niceea 318; Șaguna: Gangra 331 - Ioannovics: Gangra fără dată; Șaguna: Constantinopol 381 - Ioannovics: Constantinopol fără dată; Șaguna: Antiohia II 341 - Ioannovics: Antiohia II fără dată; Șaguna: Efes 431 - Ioannovics: Efes anno mundi 5915; Șaguna: Sardica 347 - Ioannovics: Sardica 347; Șaguna: Calcedon 451 - Ioannovics: Calcedon anno 5945; Șaguna: Laodiceea 365 - Ioannovics: Laodiceea fără dată; Șaguna: Constantinopol 553 - Ioannovics: Constantinopol anno 6047; Ioannovics: Constantinopol 6076; Șaguna: Trulan 691; Șaguna: Constantinopol 394 - Ioannovics: Constantinopol anno mundi 5874; Șaguna: Niceea 788 - Ioannovics: Niceea anno 6306; Șaguna: Antiohia I 265 - Ioannovics: Antiohia I circa 273; Șaguna: Cartagina 258; Șaguna: Ancira 314 - Ioannovics: Ancira 314; Șaguna: Constantinopol I-II 861; Șaguna: Neocezareea 315 - Ioannovics: Neocezareea 314; Șaguna: Constantinopol Sf. Sofia 876. Euthymius Ioannovics, *Načatki Cerkovnago Prava Drevnyja Pravoslavnyja Vostočnyja Cerkvel Principia juris ecclesiastici veteris orthodoxae orientalis ecclesiae*, 1841, p. 4.

³¹ Andrei ȘAGUNA, *Elementele dreptului canonic*, p. 2. Constantin Papuc SECELEA, *Dreptul canonic în literatura românească*, pp. 13-14; Johann SCHNEIDER, *Ecleziologia organică a mitropolitului Andrei Șaguna și fundamentele ei biblice, canonice și moderne*, p. 188, n. 189; Alexandru CONSTANTINESCU, „Andrei Șaguna, canonist”, în: *Mitropolia Banatului*, 7-9 (1973), pp. 437-438.

³² Andrei ȘAGUNA, *Elementele dreptului canonic*, p. 4.

³³ Andrei ȘAGUNA, *Elementele dreptului canonic*, p. 5.

nat că în gândirea lui Andrei Șaguna, dreptul canonic³⁴ este constitutiv Bisericii, ca drept divin³⁵, încă de la începuturile ei, întemeietorul și legislatorul acestuia fiind însuși Iisus Hristos³⁶, iar apoi, prin apostoli și episcopi, dreptul canonic s-a dezvoltat în viața Bisericii. În definiția sa eclesiologică: „precum nici o corporațiune nu poate exista fără jurisdicțiune și fără legi, așa nici Biserica”, Andrei Șaguna percepe dreptul canonic, și implicit canoanele, ca o modalitate de structurare și organizare a acestei societății religioase căreia, deși diferită de stat, „i se cuvine și putere deplină de a aduce canoane și orânduiești nu numai pentru înfrumusețarea slujbelor bisericesti, ci și pentru lucrurile credinței și pentru îndreptarea celui rătăcit”³⁷.

A. Șaguna își asumă diferența, de origine apuseană, a dreptului obiectiv și subiectiv³⁸, înțelegând prin primul suma legilor bisericesti care stabilesc drepturile și obligațiile Bisericii și ale credincioșilor față de autoritatea externă³⁹, iar prin dreptul subiectiv, cunoașterea temeinică a canoanelor.⁴⁰ În momentul comparării acestei definiții cu definiția oferită de către Nicolaus Joannes Cherrier în *Enchiridion juris ecclesiastici*⁴¹, carte aflată în Biblioteca lui Andrei Șaguna⁴², putem constata că repre-

³⁴ Andrei ȘAGUNA, *Elementele dreptului canonic*, p. 63: „Dreptul canonic sau bisericesc este învățătura care cuprinde regulile după care năravurile credincioșilor și dreapta cinstire se ocârmuiesc”.

³⁵ Ioan FLOCA, „Primul manual românesc de Drept canonic”, în: *Mitropolia Ardealului*, 5-8 (1957), p. 480.

³⁶ „că Christos este întemeietorul, legislatorul și capul bisericeii, prin urmare că Christos a pus dreptului canonic temei și început; - că apostolii au observat în acțiunile lor litera și spiritul învățămintelor lui Christos, săvârșindu-le acele în adunări cu împreună-lucrarea bătrânilor și credincioșilor, și prin aceea întemeind pentru conlucrarea trebilor bisericesti principiul sinodalității, va să zică principiul constituțional, ceea ce este principiul solidarității”. Ideea este reluată în decursul întregului manual: Andrei ȘAGUNA, *Compendiu de Dreptul Canonic*, pp. XII, 3, 299. Aceeași idee se regăsește și în Andrei ȘAGUNA, *Elementele dreptului canonic*, p. 5: „Începutul jurisdicțiunii bisericesti este de la însuși Hristos, care a binevoit a ne porunci ca să ascultăm de Biserica”.

³⁷ Andrei ȘAGUNA, *Elementele dreptului canonic*, p. 5. Făcând această comparație între legislația de stat și canoanele Bisericii, Șaguna afirmă: „Între legile cetățene (civile) și canoanele bisericesti este deosebirea că canoanele bisericesti nu vor moartea păcătosului, ci îndreptarea lui, iar legile civile, după eventualitate, dictează și moartea păcătosului, de aceea Sfinții Părinți au numit legile bisericesti canoane, adică pravile de fapte, de unde apoi Dreptul bisericesc s-a numit Dreptul canonic.” Andrei ȘAGUNA, *Elementele dreptului canonic*, pp. 5-6.

³⁸ Aceleași împărțiri sunt regăsite și în compendiu și provin din dreptul canonic apusean al epocii. Johann SCHNEIDER, *Ecceziologia organică a mitropolitului Andrei Șaguna și fundamentele ei biblice, canonice și moderne*, p. 189.

³⁹ Andrei ȘAGUNA, *Elementele dreptului canonic*, p. 63.

⁴⁰ Andrei ȘAGUNA, *Elementele dreptului canonic*, p. 63.

⁴¹ Nicolaus Joannes CHERRIER, *Enchiridion juris ecclesiastici, cum singulari ad alienas*, Vol. 1, Conr. Ad. Hartleben, Pestini, 1839, pp. 4-5.

⁴² Cartea se afla în biblioteca lui Andrei Șaguna, conform: Ilarion PUȘCARIU, *Catalogul cărților Escellenței Sele Domnului AEppu și Mitropolitului Andreiu*, în *Arhiva Bibliotecii Mitropoliei Ardealului*, ms. 261, intrare nr. 2177.

zintă o traducere fidelă a acesteia. Mai mult, Andrei Șaguna preia chiar și citările lui Cherrier, schimbând din definiție termenul „leges” cu „canoanele”⁴³.

Care este totuși diferența dintre acest *drept subiectiv* și *obiectiv* și de unde vine această distincție pe care Șaguna o receptează?⁴⁴ Dreptul subiectiv, în general, are în vedere conceptul individualității sau al persoanei individuale, ca subiect de drept, fiind expresia legală a acesteia, și reprezintă baza tuturor drepturilor fundamentale și naturale pe care o persoană fizică sau juridică le are în baza dreptului obiectiv⁴⁵, determinând raportul dintre conduita unei persoane și conduita celorlalți⁴⁶. Dreptul obiectiv poate avea un înțeles dublu, pe de o parte reprezintă totalitatea normelor juridice care reglementează viața exterioară a oamenilor după ideea de dreptate⁴⁷, fiind în afara și deasupra subiecților de drept, iar în al doilea sens, dreptul obiectiv reprezintă „cadru legitimității legii pozitive”, determinând ordinea căreia sunt supuși toți subiecții de drept.⁴⁸ Această distincție a fost asumată de dreptul canonic catolic și preluată, după cum putem constata, în dreptul canonic ortodox.

O parte foarte importantă în privința identificării surselor și tezelor canonice ale lui Andrei Șaguna este cea dedicată împărțirii dreptului canonic. Acesta structurează dreptul canonic după patru criterii: a) *izvor*; b) *obiect*; c) *subiect*; d) *principiu*. La primul criteriu, A. Șaguna introduce diferențierea dintre *jus divinum* și *jus humanum*⁴⁹, la al doilea, asumă diferența între *dreptul de obște*, sau general, și *dreptul special*⁵⁰, la

⁴³ Nicolaus Joannes CHERRIER, *Enchiridion juris ecclesiastici*, p. 5.

⁴⁴ Această distincție este regăsită ulterior la mai mulți canoniști. Cf. Friedrich H. VERING, *Lehrbuch des katholischen und protestantischen Kirchenrechts*, p. 2. A se vedea: NIKODIM MILAȘ, *Das Kirchenrecht der morgenländischen Kirche*, über. A. Pessić, Mostar, pp. 7-8; Nicolae POPOVICI, *Manual de drept bisericesc ortodox oriental cu privire specială la dreptul particular al Bisericii Ortodoxe Române: (inclusiv noua lege pentru organizarea bisericească din anul 1925)*, Tiparul Tipografiei Diecezane Ortodoxe Române, Arad, 1925, p. 7, 11; Iulian Mihai L. CONSTANTINESCU, „Personalitatea Mitropolitului-Canonist Andrei Șaguna”, p. 86, n. 1.

⁴⁵ Pentru definiția dreptului subiectiv, a se vedea: Dominique BAUER, „The Twelfth Century and the Emergence of the juridical subject – some Reflections”, în: *Zeitschrift der Savigny-Stiftung für Rechtsgeschichte*, 90 (2004), p. 209. Distincția dintre dreptul subiectiv și dreptul obiectiv nu se regăsește în dreptul roman, ci ea este dezvoltată în secolul al XIV-lea, în Biserica Catolică, începând cu William Ockham. Ionuț DOJANĂ, *Dreptul subiectiv*, Universul Juridic, București, 2010, pp. 8-21.

⁴⁶ Sofia POPESCU, *Teoria generală a dreptului*, Ed. Lumina Lex, București, 2000, p. 10; Gheorghe BELEIU, *Drept civil roman*, Ed. Universul Juridic, București, 2004, p. 15; Adrian Vasile CORNESCU, „Dreptul subiectiv în cadrul raportului juridic”, în: *Analele Universității “Constantin Brâncuși” din Târgu Jiu*, Seria Științe Juridice, Nr. 3 (2010), p. 141.

⁴⁷ Hans SCHUMANN, *Einführung in die Rechtswissenschaft*, Springer-Verlag, ²2013, p. 13; Rudolf OTT, *Grundzüge des Wirtschaftsrechts*, Springer-Verlag, ³2013, p. 1.

⁴⁸ Dominique BAUER, „The Twelfth Century and the Emergence of the juridical subject”, p. 209. Această distincție este foarte importantă deoarece face legătura între dreptul obiectiv și dreptul subiectiv, care trebuie înțelese în unitate, iar prin aceasta cel dintâi iese din sfera strict pozitivistă.

⁴⁹ Andrei ȘAGUNA, *Elementele dreptului canonic*, p. 64.

⁵⁰ În cadrul dreptului de obște sau general, Șaguna introduce canoanele Bisericii întregi și „corelațiunea” arhiepiscopilor cu eparhioții, iar la dreptul special sau „deosebi”, obiceiurile creștinilor. Andrei ȘAGUNA, *Elementele dreptului canonic*, p. 64.